

KÁLAI SÁNDOR – ROXANA EICHEL – CHRISTOS
DERMENTZOPOULOS – NIKOS FILIPPAIOS – JACQUES
MIGOZZI – NATACHA LEVET – LUCIE AMIR

SOROZATGYILKOSSÁGOK

EURÓPA-SZERTE

**(Kiadói stratégiák vizsgálata hat európai
krimiszerző terjesztésében)**

■ Ez a tanulmány hat európai krimiíró regényeinek fordításokon keresztüli terjedése során megfigyelhető különböző kiadói stratégiákat vizsgálja. Az összehasonlító elemzés rámutat az európai kiadói rendszer napjainkban tapasztalható erőviszonyainak változásaira. Kirajzolódnak a nem angol és nem amerikai szerzők által írt regények és azok fordításainak európai könyvpiaci jellemzői, amely piacon továbbra is az eredetileg angol nyelven írt regények dominálnak. Mindazonáltal nem hiányzik a globális dimenzió sem, hiszen Jo Nesbø, a válogatásunkban szereplő európai szerzők egyike a krimi világirodalomként való felfogására irányuló kortárs tendenciák egyik fontos alakja. Továbbá a mintában szereplő Franciaország és Olaszország is két olyan ország, amelyeknek igen jelentős hagyományai vannak az európai kontinens krimiirodalmában.

Az írók mindegyikét úgy választottuk ki, hogy származási országukat reprezentálják: Olaszországot Andrea Camilleri, Franciaországot Fred Vargas, Romániát George Arion, Magyarországot Kondor Vilmos, Görögországot Petros Márkaris, Norvégiát Jo Nesbø képviseli. Amint azt az alábbiakban kifejtjük, könyveik olaszországi, franciaországi, magyarországi, görögországi és romániai terjesztése különböző mintákat mutat. Fontosnak ítéltük egy skandináv író felvételét is a listára, hogy tanulmányozhassuk a skandináv krimi – vagyis egy globálisan releváns jelenség – hatását a kiválasztott országok mindegyikében.

Nemzetközi könyvpiac és fordítás

■ Ann Steiner szerint „a nemzetközi könyvkereskedelem összetett, és számos példát kínál az irodalom, a piacok, az olvasók, valamint a nemzeti és globális diskurzusok közötti egyidejű kölcsönhatásokra és tárgyalásokra”.¹ Ezt a piacot olyan országok uralják, amelyek nemcsak gazdasági, hanem kulturális szinten is vezető pozícióban vannak, mint például az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok, Németország és Franciaország. A kortárs digitális fordulat a könyvpiac jelentős átalakulását is magával hozta, ilyen például a túlkadás jelensége. „2009-ben az Egyesült Királyságban mintegy 120 000, Németországban 90 000, Indiában 70 000, Oroszországban 120 000, az USA-ban 275 000 (bár az Egyesült Királyságban és az USA-ban megjelent címek egy része azonos), Kínában pedig valószínűleg mintegy 150 000 cím jelent meg – de a rendelkezésre álló statisztikák ellentmondásosak. Az exportra, mint ezek a számok mutatják, szükség van, és különösen a brit, amerikai, spanyol, francia és német könyvkereskedelem függ a nagy nemzetközi piactól.”²

A *Routledge Companion to World Literature* című kötetben Ann Steiner egy alfejezetet szentel a bestsellerek jelenségének is. Az UNESCO *Index Translationum*

szerint az angol a fő célnyelv, mivel „kevésbé bonyolultnak tekintik a társadalmi és kulturális kódokat, és ebben rejlik az angol fordítások nagy számának részbeni magyarázata”.³ Vizsgálata azonban arra a némileg meglepő következtetésre jut, hogy az angol nyelvű irodalom nem uralja a világot: „Az első negyven cím között csupán 30 százalékban voltak angol nyelvű szerzők, még egy olyan kis ország, mint Svédország (számos krimiíró sikerének köszönhetően) is nyolc címmel szerepelt.”⁴ A skandináv krimi hatalmas nemzetközi sikere önmagában is jelzi a krimi mint műfaj globális hatását, valamint a könyvpiacok és a fordítási politika kölcsönhatását a globális bestsellerek megszületésében.

Ann Steiner rámutat arra is, hogy „a svéd krimiíró, Stieg Larsson [...] tanulságos példa, amely megmutatja, hogy a nemzetközi siker gyakrabban kötődik a műfajhoz, mint a nyelvhez”.⁵ A svéd nyelv periferikus nyelv, de mint Larsson esete is mutatja, ez nem akadályozta annak, hogy egy könyv nemzetközi bestsellerré váljon. Steiner szerint Stieg Larsson, akit hazájában nem tartanak tipikus krimiszerzőnek, a globális szinten a svéd krimi megtestesítőjévé vált. A rajongók legalábbis nyugaton hozzászokhattak a műfaj által felkínált társadalmi napirendhez, ám miközben Larsson a svéd jóléti állam hiányosságainak bemutatásával erőteljesen támaszkodott erre az elvárásra, addig a skandináv táj- és városképek, valamint életstílus reprezentációját is nyújtotta. Ezzel posztumusz módon meghatározta a skandináv krimi sikerének receptjét.

Johan Heilbron szerint „szociológiai szemszögből nézve a fordítások a nyelvi csoportok közötti társadalmi kapcsolatok és azok időbeli alakulásának függvényei”.⁶ A fordítás világrendszerének alapegységei a nyelvcsoportok. Heilbron a következőket emeli ki:

1. „A fordítás nemzetközi rendszere mindenekelőtt hierarchikus struktúra, központi, félperiferikus és periferikus nyelvekkel. A centralitás egyszerű definícióját használva azt mondhatjuk, hogy egy nyelv akkor tekinthető központi a fordítás világrendszerében, ha nagyobb a részesedése a világszerte lefordított könyvek teljes számából.”⁷ Az angol, a francia, a német és az orosz központi nyelvek tekinthető, de „a félperiferikus és periferikus nyelvek közötti különbségek között sokkal több a fokozat”.⁸

2. „Minél központibb egy nyelv a fordítási rendszerben, annál inkább képes közvetítő nyelvként működni, vagyis olyan nyelvcsoportok közötti kommunikációs eszközként, amelyek maguk is periferikusak vagy félperiferikusak.”⁹ Mint látni fogjuk, ez a nyelvek közötti egyensúly a krimi műfaja esetében is fontos: a központi nyelvek kommunikációs szerepet játszanak, és ha egy periferikus nyelven írt regényt lefordítanak egy központi nyelvre, akkor nagyobb az esélye, hogy más periferikus nyelvekre is lefordítják.

3. „Mivel a fordítás nemzetközi rendszerét szilárdan uralja egy hiperközponti nyelv, feltételezhető, hogy a más nyelvekből történő fordítások száma csökken, aminek következtében az angoltól történő fordítások gyakorlatilag monopolhelyzetbe kerülnek.”¹⁰ Azonban az angoltól történő fordítások növekedése nem vezet a más nyelvekből történő fordítások csökkenéséhez.

4. „A fordítás világrendszerének szerkezete is megfelel az import szabályszerűségeinek. Minél központibb egy nyelv a nemzetközi fordítási rendszerben, annál kisebb az erre a nyelvre történő fordítások szerepe.”¹¹

Ezek a megfontolások fontosak számunkra, amikor a különböző európai nyelveken megjelenő bűnügyi regények fordításait elemezzük.

Hat író fordításokban

■ Andrea Camilleri, Fred Vargas és Jo Nesbø jelentős, összeurópai hatású szerzők. Camilleri regényeit e sorok írásakor 18 különböző európai nyelvre fordították le, míg Nesbø műveit eddig 24 európai nyelven jelentették meg. Sokatmondó, hogy külföldi

szerzőként egy olyan nagy piacon, mint Franciaország, a regényeikből készült fordítások 2018-ig sok újrakiadásban jelentek meg: Jo Nesbø 17 regénye, amelyeket a tekintélyes Série Noire sorozatban adtak ki, összesen 64-ben, Camilleri 27 franciára fordított krimije pedig nem kevesebb, mint 71-ben. Kiadója szerint Fred Vargas 26 nyelvre fordított regényei összesen 19 európai országban jelentek meg, így Fred Vargas is nagy összeurópai sikert tudhat magáénak. A másik három író (Márkaris, aki egyfajta közvetítő pozícióban van, Kondor és Arion) európai státusza kevésbé egyértelmű.

Kondor Vilmos egy magyar krimiíró álneve. A *Bűnös Budapest* sorozat első regénye, a *Budapest noir* 2008-ban jelent meg Magyarországon, és több központi (angol, 2012; német, 2010) és periferikus nyelvre (lengyel, finn) is lefordították. A regényt 2011-ben Franciaországban is megjelentette a Rivages kiadó. A magyar szerző Görögországban viszonylag ismeretlen, bár a Kedros Kiadó az angol szöveg alapján készült 2014-es fordítással elérhetővé tette a regényt a görög közönség számára. Román fordítás még nem készült, de a *Budapest noir* 2010-ben Olaszországban is megjelent az Edizioni E/O kiadónál.

A legnagyobb hatású román krimiírónak tartott George Arion esete is érdekes: regényeit sem magyarra, sem görögre, sem olaszra nem fordították le, de 18 regényből 3 megjelent francia fordításban, ráadásul a kis, független francia-belga Genèse éditions gondozásában (*Nesfârșita zi de ieri*, 1997 – *Cible royale*, 2014; *Atac în bibliotecă*, 1983 – *Qui veut la peau d'Andreï Mladin?*, 2015; *Profesionistul. Țintă în mișcare*, 1985 – *La vodka du diable*, 2017).

Mivel Jo Nesbø világszerte az egyik legismertebb krimiíró, nem meglepő, hogy szinte valamennyi regényét lefordították az öt kiválasztott országban.

Franciaországban az első négy Harry Hole-regényt 2002 és 2005 között a Gaïa Éditions, egy külföldi, főként skandináv irodalomra szakosodott kis kiadó jelentette meg (mostanra azonban mindegyik újra megjelent a Gallimard kiadó Folio policier sorozatában). Nesbø többi regénye – tulajdonképpen a Harry Hole-sorozat legnépszerűbb darabjai – a Série Noire sorozatban jelent meg, amelyben a szerző Olav Johansen-sorozatát és önálló krimijeit is kiadták. Fontos megjegyezni, hogy a francia fordítások az eredeti megjelenés sorrendjében jelentek meg.

Görögországban elsőként a harmadik Harry Hole-regény, a *Kokkinolaimis* (*Vörösbegy*) jelent meg az Orfeas kiadásában 2008-ban. Ezután az összes többi a Ietaichmio Publications krimisorozatában került kiadásra.

Romániában Nesbø regényeinek fordítása inkább véletlenszerű és messze nem teljes. A Rao Books kezdte el kiadni a Harry Hole-sorozatot: *Vörösbegy*, 2009; *Nemeszisz*, 2010; *Boszorkányszög*, 2011; *A megváltó*, 2012; *Hóember*, 2014. 2018-tól az Editura Trei vette át a Harry Hole-sorozat kiadását (eddig az első négy regény jelent meg), és itt került kiadásra a két Olav Johansen-regény és *A fiú* is, de a *Macbeth* 2019-ben a Humanitas kiadónál látott napvilágot.

Magyarországon Nesbø összes regényét az Animus, a skandináv krimikre szakosodott kiadó jelentette meg, kivéve a *Macbethet*, amelyet a Kossuth Kiadó adott ki. Más országokhoz hasonlóan a Harry Hole-regények sem az eredeti sorrendnek megfelelően jelentek meg: a *Nemeszisz*, a *boszorkányszög* és a *megváltó* voltak az első fordítások, az első 2008-ban, a második és a harmadik 2010-ben jelent meg.

Olaszországban a *Vörösbegy*, a *Nemeszisz*, a *boszorkányszög*, a *megváltó* és a *Hóember* a Piemme kiadónál jelent meg (2006 és 2010 között). Az Einaudi 2011-ben kezdte el kiadni a sorozat összes regényét a *Leopárd*dal kezdve, majd újra kiadta a fent említett öt regényt is. Az Olav Johansen-sorozatot is az Einaudi adta ki 2015-ben és 2016-ban, csakúgy, mint a *Fejvadászokat* és *A fiút* 2013-ban, illetve 2014-ben. A Hogarth Shakespeare-projekt részét képező *Macbethet* azonban a Rizzoli kiadó jelentette meg 2018-ban.

Andrea Camilleri az egyik legnépszerűbb olasz krimiíró lett Európában, regényeit és novelláit mind az öt országban lefordították. A 34 Montalbano-regényből (illet-

ve novelláskötetből) hétnek eddig még nem jelent meg fordítása Franciaországban. A megjelent kötetek mindegyikét a népszerű irodalmi műfajokra szakosodott Fleuve noir jelentette meg. Az első francia fordítás 1998-ban jelent meg. Görögországban a 2000-es évek eleje óta 27 kötet jelent meg az Ekdoseis Pataki kiadónál. Romániában és Magyarországon viszont egészen más a helyzet: csak néhány regényét adták ki. Romániában hét regény jelent meg, Magyarországon pedig mindössze öt kötetet fordítottak le és adták ki, és ezek három különböző kiadónál jelentek meg.

Franciaország, Spanyolország, Olaszország és Németország az a négy európai ország, amely Petros Márkaris regényeire eddig figyelmet fordított. A görög szerző 12 lefordított regénnyel Franciaországban köztes, de fontos pozícióban van, mivel a Kostas Charitos rendőrfelügyelő nyomozásainak szentelt sorozat szinte minden regényét (az utolsó kettő kivételével) két nagy kiadó jelentette meg: az első két regényt a Lattès, a többi a Seuil adta ki. Olaszországban a teljes Charitos-sorozatot publikálták, kivéve az utolsó részt, amely eredetileg 2020-ban jelent meg Görögországban. Az első kilenc címet a Bompiani, az utolsó négyet pedig a La Nave di Teseo adta ki. Magyarországon és Romániában azonban egy regénye sem jelent meg.

Fred Vargas – Frédérique Audoin-Rouzeau írói álneve – szintén ismert szerző, nemzetközi elismertségét részben regényei angol fordításának köszönheti. Az életmű eddig az Adamsberg-sorozat 9 regényét és egy novelláskötetét, a *Les Évangélistes*-sorozat három regényét, illetve két önálló regényt foglal magában.

Görögországban Fred Vargas műveit négy különböző kiadó jelentette meg, mindekenélőtt a Sighronoi Orizones. Ennek eredményeként Vargas Adamsberg-sorozatának nyolc regénye, a *Les Évangélistes* első kötete és egy önálló regénye jelent meg eddig görög fordításban.

Romániában 2008-ban a Humanitas kiadónál jelent meg a *Pars vite et reviens tard* (*Pleacă repede și întoarce-te târziu*). A *L'homme aux cercles bleus* (*Omul cu cercurile albastre*) és a *Sous les vents de Neptune* (*Tridentul lui Neptun*) az Editura Trei kiadó gondozásában jelentek meg 2011-ben a Fiction Connection sorozatban. A Crime Scene Press ezután kezdte el kiadni Vargas regényeit, így az Adamsberg-sorozat román nyelven 2018-ban a *Timpuri glaciale* (*Temps glaciaires*) és 2019-ben a *Când iese pustnica păianjen* (*Quand sort la recluse*) című regényekkel egészült ki.

Magyarországon viszont csak két Vargas-regény jelent meg az Európa Kiadónál: a *Messzire fuss, soká maradj!* (*Pars vite et revient tard*) 2004-ben és a *Talpra halottak* (*Debout les morts*) 2012-ben.

Olaszországban az Einaudi kiadó jelentette meg a teljes Adamsberg-sorozatot (a novelláskötetet is beleértve), a teljes *Les Évangélistes*-sorozatot, valamint az egyik önálló regényt (*Prima di morire addio – Ceux qui vont mourir te saluent*). Ebben az esetben csak egy regény fordítása hiányzik (*Les jeux de l'amour et de la mort*).

Következtetések

■ Nesbø kivételével a többi író fordítási adatai jól illusztrálják az európai könyvpiacok napjainkban tapasztalható kiszámíthatatlanságát. A norvég szerző krimijeit az összes vizsgált nyelvre lefordították, és a nem elérhető eladási adatok híján is joggal feltételezhetjük, hogy az összes figyelembe vett nemzeti piacon bestsellerek lettek. Az egyes szerzőkről kapott eredményeket figyelembe véve a következőket állapíthatjuk meg.

Mint korábban említettük, Nesbø regényeinek fordítása szinte minden figyelembe vett országban teljes. Camilleri és Vargas regényeit is mindenhol fordítják, azzal a különbséggel, hogy míg Franciaországban, Olaszországban és Görögországban szinte teljes az életművek fordítása, addig Romániában és Magyarországon a címek többsége hiányzik, a meglévők pedig szétszóródtak különböző kiadók között. Kondor esete egészen sajátos: első regényét lefordították (a vizsgált piacokat tekintve) franciára, olaszra és görögre, de sikere korlátozottnak látszik. Ezzel

szemben Márkaris csak két országban (Franciaországban és Olaszországban) van jelen, de szinte a teljes Charitos-sorozattal. George Arion regényei viszont csak francia fordításban jelentek meg.

A vizsgálat egy másik furcsa egyensúlytalanságot is feltár: a kelet-európai szerzők, ha nagyon korlátozottan is, de elérhetőek a nyugat-európai könyvpiacokon, viszont a kelet-európaiakról teljesen hiányoznak.

Egy másik nagyon jellemző jegy a szerzők vándorlása a különböző kiadók között: ez a helyzet Vargas esetében Görögországot (4 kiadó) és Romániát (3 kiadó) vagy Camilleri esetében Magyarországot (3 kiadó) tekintve. Ez a képlekenység még egy olyan szerző esetében is megfigyelhető, mint Nesbø: szinte minden országban más (általában nagyobb) kiadó váltotta fel a korábbi, gyakran kisebb kiadót az első fordítások után: Olaszországban a Piemme-től az Einaudihoz, Franciaországban a Gaiától a Gallimard-hoz kerültek a fordítási jogok.

Az eredeti kiadási sorrendet (és így a szerzők regényeinek sorozatjellegét) is gyakran figyelmen kívül hagyják. Nesbø fordításai ismét beszédes példát szolgáltatnak: a Harry Hole-regényeket általában a sorozat harmadik részétől (*Vörösbeveg*) kezdték kiadni.

Mindezek a jellegzetességek arra engednek következtetni, hogy az egyes kontinentális nyelvek az európai könyvpiac hatalmi viszonyait is jelzik. Kifejezetten az angolon kívüli nyelveket választottunk, mivel a brit és amerikai regények a domináns pozícióban lévő angol nyelvet képviselik a piacon. Mint az jól látható, az angol nyelv figyelmen kívül hagyása teret enged a más nyelvek közti hatalmi viszonyok vizsgálatának, amelyek arra utalnak, hogy a francia és az olasz piacok a sikeres európai terjesztés kapuinak tekinthetők.

A francia nyelv központi nyelvként emelkedik ki, és Heilbron fenti megjegyzései alapján a francia nyelvű fordítások korlátozott számára lehetett volna számítani. A francia azonban az egyetlen nyelv a korpuszunkban, amelyre az összes kiválasztott szerző műveit lefordították: a teljes Nesbø-életművön, valamint Camilleri és Márkaris regényeinek többségén túl még az olyan kevésbé ismert kelet-európai szerzők, mint Kondor vagy Arion regényei is elérhetővé váltak, legalábbis részben, francia fordításban.

Az olasz félperiferikus nyelv, az olasz kultúra viszont erős krimihagyományokkal rendelkezik. E háttér ismeretében érthető, hogy az itt vizsgált szerzők szinte mindegyikét lefordították olaszra: Nesbø és Márkaris összes műve, Vargas szinte valamennyi regénye és Kondor Vilmos egy regénye is elérhető olaszul.

A másik három nyelv (görög, magyar és román) periferikusnak tekinthető. Nesbø, Vargas és Camilleri mindhárom országban elérhető. Műveik jelentős része hozzáférhető Görögországban, ahol még Kondor egy regényét is lefordították. Azonban a dél- és kelet-európai szerzők Magyarországon és Romániában nem szereztek ismertséget.

Kálai Sándor fordítása

■ JEGYZETEK

1. Ann Steiner: *World Literature and Book Market*. In: Theo D'haen – David Damrosch – Djelal Kadir (szerk.): *Routledge Companion to World Literature*, Routledge, 2012. 316-324, 316.
2. Uo. 318-319.
3. Uo. 322.
4. Uo.
5. Uo.
6. Johan Heilbron: *Towards a Sociology of Translation: Book Translation as a Cultural World-System*. *European Journal of Social Theory* 1999. 2 (4), 429-444. Cikkünkben a szerző által a Researchgate-en elérhető változatra hivatkozunk.
7. Uo.
8. Uo.
9. Uo.
10. Uo.
11. Uo.